

Fai 'e 'Eletā Robert D. Hales

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Mo'ui Ta'engatá— ke 'Ilo'i 'Etau Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí

Ko e 'Otuá mo Sīsū Kalaisi 'a e Tamaí mo e 'Aló—'okú na māvahevahe, mahino, mo tāutaha, ka 'okú Na taha 'aupito 'i He'ena taumu 'á.

Na'á ku ma'u ha faingamālie 'i he ngaahi ta'u lahi kuo hilí ke ako e fakamo'oni faka'osi 'a e kau palōfita 'i he kuonga takitaha. Na'a nau takitaha fai ha fakamo'oni mālohi ki he 'Otuá ko e Tamaí mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí.

'I he'eku lau e ngaahi fakamo'oni ko 'ení—mo ha ngaahi fakamo'oni kehe lahi 'i he ngaahi ta'ú—'oku ongo ma'u pē ki hoku lotó he'eku ongo'i e lahi e 'ofa 'a e Tamai Hēvaní ki Hono 'Alo lahi tahá pea mo e anga hono fakahaa 'i 'e Sīsū 'Ene 'ofá 'aki 'Ene talangofua ki he finangalo 'o 'Ene Tamaí. 'Oku ou fakamo'oni ko e taimi 'oku tau fai ai 'a e me'a 'oku fie ma'u ke 'ilo Kinaua mo 'Ena fe'ofa'akí, te tau ma'u ai 'a e "me'a-'ofa 'oku mahu'inga taha 'i he ngaahi me'a'ofa kotoa pē 'a e 'Otuá"—'a ia ko e mo'ui ta'engatá.¹ He "ko 'eni 'a e mo'ui ta'engatá, ko 'enau 'ilo koe

ko e 'Otuá mo'oni pē taha, mo Sīsū Kalaisi, 'a ia na'á ke fekaú."²

'E lava fēfē ke tau ma'u e me'a'ofá ni? 'Oku fakafou mai ia 'i ha fakahā fakatāutaha, 'a ia kuo lea mo ako 'aki 'i he pongipongí ni.

'Okú ke manatu 'i e fuofua taimi na'á ke 'ilo ai 'oku 'i ai ha 'Otuá mo ongo'i 'Ene 'ofá? Na'á ku fa'a sio fakamama'u ki he langi fetu'u'ia 'i he'eku kei sí'í, mo ongo'i 'Ene mo'uí. 'Oku ou fiefia ke vakai 'i e faka'ofa'ofa kāfakafa 'o e ngaahi fakatupu 'a e 'Otuá—mei he fanga ki 'i inisēkite ikí ki he 'ulu'akau lalahí. Na'á ku 'ilo 'i he'eku fakatokanga 'i e faka'ofa'ofa 'o e māmaní na'e 'ofa 'a e Tamai Hēvaní 'iate au. Na'á ku 'ilo ne u hoko ko Hano foha fakalaumālie mo'oni, pea ko e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine kotoa kitautolu 'o e 'Otuá.

Mahalo te ke fehu'i, pe na'á ku 'ilo'i fēfē 'eni? 'Oku ako 'i 'e he folofolá,

"'Oku foaki ki he ní'ihí 'i he Laumālie Mā'oní'oni ke nau 'ilo'i ko Sīsū Kalaisi ko e 'Alo ia 'o e 'Otuá, pea . . . ki he ní'ihí kehe ke nau tui ki he'enau ngaahi leá, koe'uhí ke nau lava foki 'o ma'u 'a e mo'ui ta'engatá 'o kapau te nau fai atu ai pē 'i he faivelengá."³ 'I he'eku fakakaukaú, 'oku 'ikai 'uhinga 'eni ia 'e 'i ai ha kakai te nau fakafalala ma'u pē ki ha fakamo'oni 'a ha ní'ihí kehe.

Na'e tupulaki 'eku fakamo'oni 'i he'eku ako ki he Tamai Hēvaní mo e Fakamo'uí mei he fakamo'oni mo e akonaki 'a 'eku ongomātu'á, kau faiakó, folofolá—'a ia na'á ku lau fakamātoato'í—pea tautautefito ki he Laumālie Mā'oní'oni. 'I he'eku tui mo talangofua ki he ngaahi fekaú, ne fakamo'oni 'i he Laumālie Mā'oní'oni na'e mo'oni e me'a na'á ku akó. Ko e founa ia na'á ku 'ilo aí.

'I he founá ni, ko e kii 'a e fekumi ki he fakahā fakatāutahá. 'Oku fakaafe'i takitaha kitautolu 'e Nifai ke "keinanga 'i he ngaahi folofola 'a Kalaisí; he vakai, 'e fakahā kiate kimoutolu 'e he ngaahi folofola 'a Kalaisí 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku totonu ke mou faí."⁴

Na'á ku feinga kimu'a pea hoko hoku ta'u valú ke u 'ilo lahi ange ki he papitaisó. Na'á ku lau e folofolá mo lotu. Na'á ku ako te u ma'u 'a e me'afoaki 'o e Laumālie Mā'oní'oni 'i he 'osi hoku hilifaki-nimá. Na'e kamata foki ke mahino kiate au ko e 'Otuá mo Sīsū Kalaisi 'a e Tamaí mo

e 'Aló—'okú na māvahevahe, mahino, mo tāutaha, ka 'okú Na taha 'aupito 'i He'ena taumu'á. "Oku tau 'ofa kiate [Kinaua], koe'uhí ne [Na] tomu'a 'ofa mai kiate kitautolu."⁵ Kuo tā-tu'o-lahi 'eku fakatokanga'i e anga 'o 'Ena fe'ofa'akí mo ngāue fakataha ki he'e-tau leleí. Fanongo mu'a ki ha ngaahi potufolofola si'i 'oku nau ako'i e fo'i mo'oni ko 'ení:

Na'e hanga 'e he Tamai Hēvaní 'i He'ene ako'i mai fekau'aki mo e mo'ui 'i he maama fakalaumālié 'o ui 'a Sīsū Kalaisi ko "hoku 'Alo 'Ofa'angá, 'a ia ko hoku 'Ofa'anga mo e Tokotaha kuó u fili talu mei he kamata'angá."⁶ Ko e taimi na'e fakatupu ai 'e he Tamai 'a e māmaní, na'á Ne fai ia "i [Hono] 'Alo pē Taha na'e Fakatupú."⁷

Na'e fakahā ki he fa'ē 'a Sīsū ko Melé te ne fā'ele'i 'a e "Alo 'o e Fungani Mā'olungá."⁸ Pea 'i he kei talavou 'a Sisuú, na'á Ne fakahā ange ki He'ene fa'ē'e kuo pau ke Ne "fai e ngāue 'a [Ene] Tamai."⁹ Hili ha ngaahi ta'u mei ai, pea 'i he papitaiso 'o e Fakamo'uí, ne folofola 'a e Tamai Hēvaní mei he langí, 'o pehē, "Ko hoku 'Alo 'ofa'angá 'eni, 'a ia 'oku ou fiamālie lahi aí."¹⁰

Na'e fai 'e Sīsū 'a e ngaahi lea ko 'ení, ke ako'i 'Ene kau ākongá ke nau lotu:

"Ko 'emau Tamai 'oku 'i he langi, Ke tāpuhā ho huafá.

"Ke hoko mai ho' o pulé. Ke fai ho finangaló 'i māmani 'o hangē [ko ia] 'i he langí."¹¹

Na'á Ne ako'i 'a Nikotīmasi, "Na'e 'ofa pehē 'a e 'Otuá ki māmani, na'á ne foaki hono 'Alo pē taha na'e fakatupú."¹² Peá Ne fakamatala 'i 'Ene ngaahi maná 'aki 'Ene folofola, "Oku 'ikai fa'a fai 'e he 'Aló ha me'a 'e ia pē, ka ko ia 'okú ne mamata 'oku fai 'e he Tamai: he ko e me'a kotoa pē 'oku fai [e he Tamai], 'oku fai ia 'e he 'Aló foki."¹³

Na'e lotu 'a Sīsū 'i he ofi 'a e houa 'o e Fakaleleí, 'o pehē: "E Tamai, kuo hokosia 'a e 'ahó. . . . Kuó u fakaongoongolele'i koe 'i māmani: kuó u faka'osi 'a e ngāue na'á ke tuku mai ke u fai."¹⁴ Pea 'i he mafatukituki 'etau ngaahi angahalá kiate Iá, na'e tautapa ai, "A 'eku Tamai, kapau 'e fa'a fai, pea 'ave 'a e ipú ni 'iate au:

kae 'oua na'a fa'iteliha pē au, ka ko koe pē."¹⁵ Na'e lotu 'a Sīsū 'i he ngaahi momentiti faka'osi 'o 'Ene 'i he kolosí, "E Tamai, fakamolemole 'a kinautolu; he 'oku 'ikai te nau 'ilo 'a ia 'oku nau fai" peá Ne kalanga le'o lahi 'o pehē, "E Tamai, 'oku ou tuku hoku laumālié ki ho nimá."¹⁶

Na'á ne 'a'ahi leva ki he ngaahi laumālie 'o kinautolu kuo pekiá, 'i he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié, ke 'oange e "mālohi ke nau tu'u hake, 'i he hili 'a 'ene toetu'u mei he pekiá, ke nau hū atu ki he pule'anga 'o 'ene Tamai."¹⁷ Na'e hā 'a e Fakamo'uí kia Mele Makitaline 'i he hili 'Ene Toetu'ú, 'o folofola ange, "Oku ou 'alu hake ki he'eku Tamai mo ho'omou Tamai."¹⁸

'I He'ene hā'ele mai ki he kakai 'i he konitinēniti ko 'Ameliká, na'e fakafe'iloaki ia 'e He'ene Tamai 'o pehē, "Vakai ki hoku 'Alo 'Ofa'angá, 'a ia 'oku ou fiamālie lahi aí, 'a ia kuó u fakaongoongolele'i ai 'a hoku hingoa."¹⁹ 'I he hā'ele hifo 'a Sīsū ki he kakai, na'á ne fakafe'iloaki Ia 'o pehē: "Vakai, ko au ko Sīsū Kalaisi. . . . Kuó u . . . fakaongongolele'i 'a e Tamai 'i

he'eku to'o kiate au 'a e ngaahi angahala 'a e māmaní."²⁰ Na'á Ne fakamatala 'i 'i He'ene ako'i 'Ene tokāteliné:

"Ko e tokāteline ia 'a ia kuo tuku kiate au 'e he Tamai; pea 'oku ou fakamo'oni 'a e Tamai, pea 'oku fakamo'oni 'i au 'e he Tamai."²¹

"Ko e mo'oni . . . 'oku taha pē 'a e Tamai mo au."²²

'Oku tau lava nai 'o sio ki ha sīpinga he ngaahi potufolofola ko 'ení 'oku fakamo'oni ko e Tamai mo e 'Aló 'okú Na sino māvahevahe? 'Oku anga fēfē leva Ha'ana taha? 'Oku 'ikai 'uhingá ko e tangata pē taha 'a Kinaua ka koe'uhí 'okú Na taha 'i he taumu'á, 'o fakatou lí'oa ki hono "fakahoko 'o e mo'ui ta'e-fa'amate mo e mo'ui ta'engata 'a e tangatá."²³

Ko Sisuú ko ha 'Otuá, ka 'okú Ne toutou fakamahino 'i ko ha tokotaha mavahe Ia, 'aki 'Ene lotu ki He'ene Tamai mo pehē 'okú Ne fai 'a e finangalo 'o 'Ene Tamai. Na'e tautapa he lolotonga 'Ene ngāue he kakai Nifái, "E Tamai, 'oku 'ikai te u lotua 'a māmani, ka ko kinautolu kuó ke foaki kiate au mei he māmaní, . . . koe'uhí ke u 'iate kinautolu 'o hangē 'okú ke

Kalaisi. Ko ia 'a e "Maka 'o e Langí."²⁹ 'I he'etau langa hotau falé 'iate Iá, 'e tō mai 'a e ngaahi 'uha 'o e ngaahi 'aho faka'osí, hoko mai mo e lōmakí, pea fa'aki mo e havilí, ka he 'ikai ke tau 'auha, he kuo langa hotau 'apí mo hotau fāmílí 'ia Kalaisi.³⁰

'Oku ou fakamo'oni ko e fa'ahinga 'api peheé ko ha "fale [ia] 'o e nāunau."³¹ 'Oku tau fakataha kotoa ai ke lotu ki he'etau Tamai Hēvaní 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, ko Hono 'Alo 'Ofa'angá. 'Oku tau fakahíhiki 'i mo fakafeta 'i ai kiate Kinaua. 'Oku tau ma'u ai 'a e Laumālie Mā'oni'oni mo e "tala'ofa 'o e mo'ui ta'engatá 'a ia [kuó Ne] foaki kiate [kitautilú], 'io, ko e nāunau 'o e pule'anga fakasilesitalé."³²

'Oku ou fakamo'oni makehe ko hotau Fakamo'uí ko Sisū Kalaisi, 'okú Ne mo'ui, 'oku 'ofa mo tokanga 'i kitautilu 'e he'etau Tamai Hēvani Ta'engatá, 'oku 'i ai hotau palōfita 'i he kuongá ni—ko Palesiteni Tōmasi S. Monisoni—ke tataki mo fakahino-hino 'i kitautilu. 'Oku fakamo'oni 'i 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'oku mo'oni 'eni kiate kinautilu takitaha 'oku 'alu pea fekumi ki he 'iló. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 14:7.
2. Sione 17:3.
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 46:13–14.
4. 2 Nifai 32:3.
5. 1 Sione 4:19.
6. Mōsese 4:2.
7. Mōsese 2:1.
8. Luke 1:32.
9. Luke 2:49.
10. Mātiu 3:17.
11. Mātiu 6:9–10.
12. Sione 3:16.
13. Sione 5:19; vakai foki veesi 17.
14. Sione 17:1, 4.
15. Mātiu 26:39.
16. Luke 23:34, 46.
17. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:51.
18. Sione 20:17.
19. 3 Nifai 11:7.
20. 3 Nifai 11:10–11.
21. 3 Nifai 11:32.
22. 3 Nifai 11:27.
23. Mōsese 1:39.
24. 3 Nifai 19:29.
25. Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:17.
26. 'Eta 12:41.
27. Molonai 10:4–5.
28. Hilamani 5:12.
29. Mōsese 7:53.
30. Vakai, 3 Nifai 14:24–25.
31. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:119; 109:8, 16.
32. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:4.

'iate aú, 'e Tamai, koe'uhí ke tau taha pē, pea ke fakaongoongolelé 'i au 'iate kinautilu."²⁴

'I he'etau manatu 'i 'ení, 'oku 'ikai ai ke tau ofo 'i he kamata hono Fakafoki mai 'o e Ongongoolelé, 'i he 'ikai hā mai pē ha toko taha ka ko ha toko ua nāunau 'ia. Na'e fakamo'oni 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá fekau'aki mo 'ene 'Uluaki Mata Me'a-hā-mái: "Na'e folofola mai 'a e toko taha kiate au, 'o ne ui au 'aki hoku hingoá, 'o ne tuhu ki he toko tahá 'o pehē—*Ko Hoku 'Alo 'Ofa'angá 'eni. Fanongo kiate Ia!*"²⁵

Na'e foki mai 'a e palōfita kei talavou ko ia na'e hū ki he loto vao 'akaú, mo ha tui ta'e-veiveiua mo e 'ilo mo ha fakamo'oni ki he 'Otuá mo'oni pē tahá pea mo Sisū Kalaisi, 'a ia na'e fekau 'i 'e he 'Otuá. Ne hoko ai 'a Siosefa, 'o hangē ko e kau palōfita 'i mu'a aí, ko ha me'angāue ki hono fakafoki mai ki māmani 'a e 'ilo 'oku fakatau ki he mo'ui ta'engatá.

Te mou lava foki 'o fekumi ki he'etau Tamai Hēvaní mo e "Sisū ko ia 'a ia kuo [fakamo'oni] ki ai 'a e kau palōfita mo e kau 'aposetoló,"²⁶ 'i he folofolá pea 'i he konifelenisi lahi ko 'ení. 'I ho'omou fekumi ki ha fakamo'oni fakatāutahá—ki he fakahā fakatāutahá—te mou 'ilo ai kuo 'osi 'omi 'e he Tamai Hēvaní ha founda

makehe ke mou 'ilo ai 'a e mo'oni 'iate kimoutolu pē: 'o fakafou 'i he mēmipa hono tolu 'o e Tolu 'i 'Otuá, ko ha taha ko e laumālie 'oku tau ui ko e Laumālie Mā'oni'oni.

"Pea 'i ho'omou ma'u 'a e ngaahi me'á ni"—kau ai mo e me'a kuó u vahevahe he 'aho ní—"oku ou fie na'ina 'i kiate kimoutolu ke mou kole ki he 'Otuá ko e Tamai Ta'engatá, 'i he huafa 'o Kalaisí, pe 'oku 'ikai ke mo'oni 'a e ngaahi me'á ni; pea kapau te mou kole 'i he loto-fakamātoato, mo e loto-mo'oni, 'o ma'u [e] tui kia Kalaisí, te ne fakahā 'a hono mo'oni kiate kimoutolu, 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni.

"Pea 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni te mou lava ai ke 'ilo 'i hono mo'oni 'o e ngaahi me'a kotoa pē."²⁷

Kāinga, 'oku ou fakamo'oni 'oku fie ma'u he'etau Tamai Hēvaní ke tau kumia 'a e 'ilo ko 'ení he taimí ni. 'Oku tangi e ngaahi lea 'a e palōfita ko Hilamaní mei he efú: "Manatu, manatu, 'oku makatu'unga 'i he maka 'o hotau Huhu'í, 'a ia ko Kalaisi, ko e 'Alo 'o e 'Otuá, kuo pau ke [mou] langa ai [homou] makatu'ungá . . . , ko ha makatu'unga kapau 'e langa ai 'a e tangatá [he] 'ikai lava ke nau hinga."²⁸ Ko e mo'oni, he 'ikai ke tau hinga.

Ko e fakava'e pau ko iá 'a Sisū